

УДК 329: 331.105.44

РОЛЬ ТРИПАРТИЗМУ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Андрій Шуліка

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології
просп. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна*

У статті розглядаються особливості впливу системи трипартизму на демократичні політичні процеси в країнах Центральної та Східної Європи. Наголошується, що саме завдяки створенню системи тристоронньої взаємодії державних органів влади з представниками найманих працівників і роботодавцями були мінімізовані негативні наслідки демократичного транзиту в країнах Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: трипартизм, соціальний діалог, демократизація, демократичний транзит, членство в ЄС.

Становлення й розвиток трипартизму були однією з головних соціально-економічних і політичних трендів ХХ століття. Система трипартизму формально інституціо-налізувала на національному рівні соціально-економічну взаємодію між соціальними партнерами (профспілками, роботодавцями) і державними органами влади. «На основі трипартизму можна формувати механізми прийняття рішень, які впливають на політичну сферу держави; так, наприклад, соціальний діалог може сприяти проведенню структурних реформ зайнятості, реалізації політики на ринку праці, податкової, фінансової та торговельної політики» [1, с. 36]. Необхідність проведення прогресивних соціальних реформ викликає не обов'язково критичне положення економіки та соціально-трудової сфери. Постійний процес еволюції та реформації соціальної політики, системи соціального партнерства ми бачимо навіть у політично, соціально й економічно розвинених державах, які намагаються постійно еволюціонувати відповідно до всіх можливих змін у світі та своїй країні.

Формування соціальних і політичних особливостей впливу трипартизму на процеси демократичного транзиту привертає увагу багатьох дослідників. Такі дослідники, як Д. Адаסקаліте, В. Делтейл, Д. Ост, аналізували особливості становлення трипартизму в країнах Центральної й Східної Європи в період демократизації.

Метою дослідження є аналіз впливу тристороннього соціального діалогу на успішність демократичного транзиту в країнах Центральної та Східної Європи.

Трипартизм уперше виник на початку ХХ століття як частина авторитарних режимів країн Європи, але після Другої світової війни поширився й став невід'ємною частиною демократичних політичних режимів західних країн Європи. Як складова частина авторитарних режимів трипартизм співіснував і певною мірою збігався з корпоративізмом – системою, що прагнула забезпечити контроль над заробітною платою й забезпечувала мирне співіснування в промисловості шляхом включення організованих інтересів у державну політику [8, р. 377].

Сучасний трипартизм характеризується наявністю формальних інститутів взаємодії держави та соціальних партнерів і закріплює вплив соціальних партнерів на вищому рівні.

Незважаючи на досягнення апогею свого розвитку в 70-х роках ХХ століття, трипартизм опинився в кризі з 80-х років, що було зумовлено насамперед посиленням глобальної конкуренції й переходом до неоліберальної моделі економічного й політичного розвитку. Це руйнувало повоєнні системи зайнятості та соціальної політики, а багато національних різновидів трипартизму були або ліквідовані, або модернізовані.

«Цей спад виявився тимчасовим, і трипартизм зазнав дивовижного відродження в Західній Європі в 1990-х роках» [8, р. 378]. Таке відродження тристоронніх систем пов'язане зі становленням Європейського Союзу й було спрямоване на контроль за заробітною платою з метою дотримання економічних і податкових критеріїв Маастрихтського договору 1993 року. При цьому відбулася зміна основних характеристик трипартизму. Т. Проссе й Е. Перин спробували концептуалізувати нову модель трипартизму на основі чотирьох ключових характеристик, пов'язаних із його новими інституціональними та політичними основами.

Перший із них ґрунтується на зміні системи зайнятості й соціальної політики, коли «замість того, щоб займатися перерозподілом заробітної плати та пакетами заходів соціальної політики, нова система встановлює ліміти заробітної плати для учасників угод нижчого рівня з метою дотримання умов договору» [8, р. 381].

Другим ключовим аспектом трипартизму стала особлива увага до ефективної реалізації результатів взаємодії соціальних партнерів і державних органів влади.

Третя структурна особливість, характерна для тристоронніх систем, сприяла ефективному здійсненню тристоронніх консультацій (наявність у країні узгоджених організацій соціальних партнерів та інтегрованих структур соціального діалогу). У країнах із розвиненими тристоронніми системами узгодження поширені «високі показники розвитку профспілок, організацій соціальних партнерів на національному рівні й інтегрованих інститутів соціального діалогу на більш низьких рівнях, які відображають силу праці й гарантують легітимність і стабільність політичних систем» [8, р. 382].

Четверта характеристика трипартизму, що доповнює інші його риси, полягає в активній підтримці зацікавлених сторін, від якої вирає трипартизм. Державні органи влади володіють унікальними можливостями, щоб відмовитися від власного домінування у сфері формування соціальної політики, що «є попередньою умовою участі профспілок і роботодавців у соціальній політиці, і тому державна підтримка має вирішальне значення для життєздатності трипартизму» [8, р. 382].

Трипартизм стає комплексом домовленостей, які є невід'ємною частиною європейської моделі виробничих відносин. Тристоронні домовленості щодо заробітної плати й пов'язані з нею умови праці являють собою перевірений політичний механізм для сприяння соціальній справедливості [5, р. 351].

У результаті реформування трипартизму його певні елементи були включені в Лісабонську стратегію розвитку 2000 року, яка закріплює мету соціальної політики в контексті розширення ЄС і вступу в ЄС колишніх комуністичних країн.

Незабаром після краху комуністичних режимів країн Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) стало зрозуміло, що простий перегляд соціальної політики буде неможливий через набуту спадщину й моделі формування державної політики. Тому реформи, що проводяться з 1990-х років, залежали від спадщини, яка забезпечувала доступне вирішення соціальних проблем, породжених економічним переходом. Цей аргумент пояснює різні еволюційні шляхи країн ЦСЄ.

Беручи до уваги різницю в часі та послідовності прийняття нової соціальної політики, країни ЦСЄ сформували різні системи соціального забезпечення з різним ступенем

охоплення та повноважень. Наприклад, «під час зіставлення чеського й угорського демократичного транзиту в Чехії підкреслювалося швидке створення сильного Міністерства соціального забезпечення й участь профспілок у поєднанні із сильною соціал-демократичною орієнтацією чеської політичної системи. На відміну від цього, в Угорщині державне реформування проходило повільніше й менш послідовно через недостатнє реформування в комуністичний період» [2, р. 63].

Порівняно з країнами, які входили в СРСР, у країнах ЦСЄ перехідний спад був набагато меншим, а відновлення відбувалося швидше, що дозволило цій групі країн більш ефективно підтримувати забезпечення добробуту. Трипартизм став одним із тих факторів, який забезпечив більш ефективний демократичний транзит.

Важливо відзначити також, що після розпаду Варшавського блоку відбулося швидке входження країн ЦСЄ в ринкову економіку Заходу, а більш поступово – в інституційні рамки ЄС. Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Чеська Республіка й Естонія були прийняті в ЄС у 2004 році; Болгарія й Румунія – у 2007 році; Хорватія – у 2013 році. При цьому ще в середині 1990-х років соціальні й економічні проблеми розвитку посткомуністичних країн були очевидні. Економічна й політична перебудова за неоліберальним принципом супроводжувалася елементами моделі соціального діалогу, що входила в західноєвропейську соціальну модель. «Завдяки моделі трипартизму була визнана роль представників праці та роботодавців у якості агентів демократичного транзиту, що посилює легітимність перехідного етапу серед населення в цілому» [9, р. 7].

Система трипартизму необхідна в умовах, коли слабка й роздроблена перехідна модель повинна спиратися на домінуючу роль держави, саме тому тристоронні домовленості в країнах ЦСЄ завжди «прямували в бік уряду» [7, р. 507]. Крім того, центральна роль держави полягала в дотриманні традиційних переваг населення, яке очікує від урядів регулювання таких питань, як зайнятість і охорона здоров'я.

Тристоронні структури взаємодії переслідують головну мету збереження соціально-політичної стабільності за одночасного зміцнення економічного прогресу, чому повинні сприяти переговори й обговорення між урядом і організованими трудовими й діловими групами із широкого кола реформ і соціально-економічної політики.

Так, на початку перехідного періоду Словенія й Польща виступали в якості ймовірних кандидатів на розроблення міцної системи трипартизму: «Словенія – унаслідок усталеної ще в комуністичний період практики самоврядування, яке було унікальним серед комуністичних країн, а Польща – через роль профспілки «Солідарність» у демократичному транзиті» [4, р. 39].

Як і інші країни Центральної та Східної Європи, Польща й Словенія створили офіційні тристоронні інститути для регулярного обговорення політики між державою й організованими економічними колами. На відміну від країн, де такі інститути були створені на початку перехідного періоду для запобігання потенційним конфліктам (Угорщина, Словаччина й Чеська Республіка), тристоронні ради в Польщі та Словенії були створені лише в 1994 році у відповідь на ослаблення підтримки економічних реформ і зростання невдоволення результатами демократичного транзиту.

Так, у Словенії, яка знаходилася в політичній кризі й на етапі розвитку інфляції, уряд потребував громадської підтримки. У таких умовах «включення профспілок було просто неминуче» [3]. Так, у квітні 1994 року чотири великих профспілки, прем'єр-міністр Словенії й три великі організації роботодавців підписали угоду про спільну політику у сфері доходів у приватному секторі. Це був перший соціальний пакт, який являв собою «щорічну угоду з політики у сфері заробітної плати, визначення ключових параметрів політики

доходів» [3]. Відповідно до цієї тристоронньої угоди й в обмін на схвалення урядом політики обмеження заробітної плати за участю профспілок і роботодавців був сформований тристоронній орган – Економічна й соціальна рада, що дозволило їм систематично брати участь у процесі розроблення соціальної й економічної політики. Це було початком інституціоналізації механізму узгодження інтересів у Словенії.

Досвід трипартизму в Болгарії й Румунії відображає чітке використання нової арени для соціального діалогу, пов'язаного з політичним контекстом, економічними обмеженнями й особливостями поведінки суб'єктів. У Болгарії «трипартизм розвинувся рано, а згодом став більше нав'язуватися як громадський інструмент управління й політичної легітимності. Замість цього в Румунії він з'явився пізніше й залишався більш обмеженим у своїх функціях, а також був більш конфронтаційним» [6, р. 15].

Трипартизм у Болгарії сформувався з приходом до влади демократичних сил і створенням Постійної комісії з координації інтересів (1990–1992), перейменованої в 1993 році на Національну раду з тристоронньої співпраці.

Настільки швидкий шлях до становлення трипартизму може бути витлумачений як результат двох основних чинників: по-перше, сильна електоральна нестабільність, яка змусила державні органи влади розділити відповідальність за проведення реформ із соціальними партнерами; по-друге, вплив профспілок у політичній сфері, який вимагав їх участі в переговорах.

Болгарський трипартизм має широкі цілі. У сферу консультацій входить широке коло питань: «державний бюджет; зміни в податковому законодавстві, а також у трудовому й соціальному страхуванні; мінімальні рівні обов'язкового соціального страхування за професіями та секторами; індикативні зміни в заробітній платі та встановлення мінімальної заробітної плати» [6, р. 15].

Набагато пізніша інституціоналізація трипартизму відбулася в Румунії, лише в 1997 році почався процес економічних і соціальних переговорів. Це пояснюється цілою низкою різноманітних причин. До них належать такі: збереження домінування в політичному просторі колишніх комуністів аж до 1997 року; те, що румунський профспілковий рух відзначався низьким рівнем участі; перехідний період характеризувався затримкою економічних реформ, що «відображало соціально-політичний компроміс, за допомогою якого влада зобов'язалася обмежити руйнування робочих місць і забезпечити більшу компенсацію звільненим особам» [6, р. 15].

Дослідник Д. Адакаліте [2] розробив класифікацію особливостей реалізації системи соціального діалогу в країнах ЦСЄ.

У першій групі була створена стабільна модель тристоронньої співпраці в процесі розроблення соціальної політики та проведення колективних переговорів за участю роботодавців. Прикладом тут є Словенія.

До другої групи можна віднести країни Балтії (Латвія, Естонія, Литва), де були здійснені «радикальні ліберальні ринкові зміни з метою досягнення швидких перетворень, які спричинили істотну деіндустріалізацію й зосередження уваги в секторі послуг» [2, р. 65]. Профспілки тут погано розвинені, а механізми колективних переговорів – слабкі й розрізнені. Болгарія й Румунія також наблизилися до цієї групи, але при цьому вони створили органи тристоронньої взаємодії.

Третя група (Угорщина, Польща, Словаччина, Чеська Республіка) займають проміжне положення. «Тут були досягнуті певні успіхи у створенні складних і конкурентоспроможних експортних галузей і створенні інститутів, що забезпечують соціальне забезпечення й полегшують розроблення соціальної політики» [2, р. 65]. Активність профспілок

у таких країнах у цілому низька, а колективні переговори слабкі й фрагментовані, в основному на рівні компаній.

Незважаючи на різноманітність підходів до соціального діалогу в ЦСЄ, трипартизм став основою політичної легітимності й каналом соціальної європеїзації в розширеному ЄС [7, р. 509].

Трипартизм був висунутий МОП і МВФ у якості ключового засобу для умиротворення перехідного процесу на початку 1990-х років. На макроекономічному рівні соціальний діалог, безсумнівно, мав конкретні переваги в ключові роки перехідного періоду. Це дозволило новим урядам узяти на себе зобов'язання дотримуватися західноєвропейської демократії. Це стало засобом для вирішення складної перехідної дилеми проведення системних реформ із високими соціальними витратами й мобілізації підтримки, необхідної для демократії.

«Для урядів зі слабкою основою й слабкою легітимністю використання діалогу чи тристоронніх переговорів це дозволило розділити відповідальність за складні реформи із соціальними партнерами» [6, р. 3]. Для останніх, і особливо для профспілок, які потребували легітимності й нової ідеологічної позиції, трипартизм є гарантією інституційного виживання, а можливо, і справжньої інтеграції в процес прийняття державних рішень. Така рання інституціоналізація трипартизму допомогла цим країнам виконати формальні вимоги соціального діалогу в ЄС.

Як ми вже зазначали, саме критерії Маастрихтського договору впливали на розвиток трипартизму в ЦСЄ вже в XXI столітті. У ЦСЄ така загальна підтримка трипартизму була зосереджена на легітимності проведених реформ і була позитивно сприйнята вітчизняними соціальними партнерами. «Розвиток трипартизму, принаймні із формального погляду, був також пов'язаний зі структурною роллю фінансових стимулів. Вони надійшли через розподіл структурних фондів ЄС за умови спільного управління програмами ЄС. Стимули діяли як вирішальна сила переконання в поширенні тристоронніх консультативних органів на всіх рівнях державного управління – від міністерств до регіонів і місцевих громад» [6, р. 17].

Так, саме перед процесом вступу в ЄС багато країн активізували зусилля з розвитку трипартизму. Наприклад, у цей період був відновлений соціальний діалог у Болгарії з метою підготовки до європейської інтеграції та гармонізації трудового законодавства, а також організації управління структурними фондами. Це призвело до підписання у 2007 році соціального пакту між державою, профспілками й роботодавцями. У Румунії в рамках системи трипартизму був створений довгостроковий соціальний пакт на 2007–2010 роки.

Трипартизм був переформований із метою символічного включення інтересів працівників, соціального світу й легітимності влади.

Твердження про трипартизм як про політичну легітимізацію в ЦСЄ перегукується з усе більш інструменталістською інтерпретацією соціального діалогу в ЄС, який використовується для сприяння прийняттю реформ. Але при цьому багато дослідників відзначають «маргіналізацію трипартизму в Центральній Європі (за винятком Словенії)» [6, р. 3]. Цей регіональний варіант переконливо ілюструється Болгарією й меншою мірою – Румунією. Як стверджує Д. Ост, для ЦСЄ це пояснюється «слабкою політичною легітимністю організованих суб'єктів, тобто виконавчих органів влади, а також профспілок і роботодавців. Це посилює корупцію й нестабільність у цих країнах, оскільки державні органи характеризуються слабким регулятивним потенціалом» [7, р. 509]. Також це пов'язано з високою зовнішньою залежністю цих країн. Це й економічна залежність від іноземного капіталу й ринків, і політико-інституційна залежність від ЄС і міжнародних інститутів (на чолі з МВФ). Тому для подолання дефіциту

політичної легітимності в державній владі «виникає спокуса заручитися підтримкою соціальних партнерів» [6, р. 18].

Слід додати, що для ЦСЄ стратегія звернення до тристороннього соціального діалогу виявилася більш перспективною й менш ризикованою для політичної стабільності, ніж інші форми соціального діалогу. Модель трипартизму також важлива як прямий наслідок успадкованої й тривалої слабкості соціальних партнерів. Профспілки й роботодавці не мають часом чітких рамок дій, чітких позицій і ресурсів. У профспілковому таборі перехід ознаменувався важкою адаптацією організацій до ролі представників і захисту інтересів працівників.

Таким чином, трипартизм став основою демократичного транзиту з перших днів переходу Центральної та Східної Європи до ЄС. В Угорщині, Польщі, Словаччині, Чеській Республіці його інституціоналізація часто була необхідна для консолідації демократизації. У балканських країнах (наприклад, Словенії) уряди чітко мобілізують і інституціоналізують соціальний діалог на вищому рівні. Необхідно підкреслити взаємозалежність і схожість між керованим урядом трипартизмом країн Центральної й Східної Європи і функціональним, орієнтованим на партнерство соціальним діалогом, що використовується в Європейському Союзі, що, крім усього іншого, забезпечило більш ефективний вступ країн Центральної та Східної Європи в ЄС і їх залучення до європейської системи формування соціальної політики.

Список використаної літератури

1. Шуліка А. Вплив системи трипартизму на успішність демократичного транзиту. Регіональні студії. Вип. 12. Ужгород, 2018. с. 36–40.
2. Adascalite D. Welfare State Development in Central and Eastern Europe: A State of the Art Literature Review. *Studies of Transition States and Societies*. 2012. Vol 4. Issue 2. P. 59–70.
3. Armaroli I. The Evolution of Industrial Relations in Slovenia: From the collapse of Yugoslavia to the burst of the European financial crisis. 2016. URL: https://www.researchgate.net/profile/Ilaria_Armaroli/publication/290996688_The_Evolution_of_Industrial_Relations_in_Slovenia_From_the_collapse_of_Yugoslavia_to_the_burst_of_the_European_financial_crisis/links/569d4d0608ae00e5c98ec671.pdf.
4. Avdagic S. Tripartism and Economic Reforms in Slovenia and Poland / Fraile L. (eds) *Blunting Neoliberalism. The International Labour Organization*. London, Palgrave Macmillan. 2010. P. 39–84.
5. Croucher R., Wood G. Tripartism in Comparative and Historical Perspective. *Business History*. 2015. № 57:3. P. 347–357.
6. Delteil V. The “Tripartism of Political Legitimation” or the (Post-) Democratic Face of Dependent Capitalisms: the Case of Bulgaria and Romania. 2015. P. 1–22. URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01152979/document>.
7. Ost D. Illusory Corporatism in Eastern Europe: Neoliberal Tripartism and Postcommunist Class Identities. *Politics and Society*. 2000. № 28:4. P. 503–530.
8. Prosser T., Perin E. European tripartism: chimera or reality? The “new phase” of the European social dialogue in the light of tripartite theory and practice. *Business History*. 2015. № 57:3. P. 376–397.
9. Soulsby A., Hollinshead G., Steger T. Crisis and Change in Industrial Relations in Central and Eastern Europe. *European Journal of Industrial Relations*. 2017. Vol. 23. No. 1. P. 5–15. URL: <http://eprints.nottingham.ac.uk/41335/1/EJIRpapersoulsbyhollinsheadstegerjan2017.pdf>.

**THE ROLE OF TRIPARTISM IN THE CENTRAL
AND EASTERN EUROPE'S DEMOCRACY PROCESS**

Andriy Shulika

*Oles Honchar Dnipro National University,
Department of Political Science
Gagarina prospect, 72, 49010, Dnipro, Ukraine*

The article examines the peculiarities of the influence of the system of tripartism on democratic political processes in the countries of Central and Eastern Europe. It is noted that it was through the creation of a system of tripartite interaction of state authorities with representatives of hired workers and employers that minimized the negative effects of democratic transit in Central and Eastern European countries.

Key words: tripartism, social dialogue, democratization, democratic transit, EU membership.